

A gyűjteményfejlesztés néhány időszerű kérdése *

A szerző régiók tudományos könyvtárait gyűjteményfejlesztésre buzdítja az állomány nem utolsósorban ajándékokra és kiadványcserére hagyatkozó gyarapítása helyett. Hangsúlyozza azonban: gyűjteményfejlesztést már csak „strikt” együttműködés esetén lehet elképzelni. E fejlesztés tárgyaiként mind gyakrabban és mind nagyobb mértékben szerepelnek a nem hagyományos információforrások, noha könyvtári jelenlétük és használatuk szellemi tulajdonjogi problémákat vet fel.

Gyűjteményfejlesztés kontra gyarapítás

Amikor kelet- és közép-európai kollégákkal beszélgetek a gyűjteményfejlesztésről, úgy tűnik: érdeklődnek a téma iránt. Ez érthető, mivel a színvonalas gyűjtemény a könyvtár központi magja. Nélküle megfelelő szolgáltatásokat sem nyújthatunk.

Nemrégiben Kazahsztánban járva azt tapasztaltam, hogy a Tudományos Akadémia CD-ROM leolvasóval ellátott egyetlen személyi számítógépét egy hónapban egyszer a kutatók arra használhatják, hogy a berlini Springer Kiadó publikációiról tájékozódjanak. Miután végignézték az új kiadványok listáját, visszatérnek saját intézetükbe, és személyes kapcsolataikat latba vetve igyekeznek hozzájutni a számukra értékes irodalomhoz.

Ez a könyvtárakat kikerülő „beszerzési rendszer” méltán keltette fel a könyvtárosok szakmai aggodalmát, mivel következtében intézményeik, nem rendelkezvén vásárlási lehetőségekkel, szolgáltatásaikat illetően egyszerűen lebénulnak. A kollégákat felettébb fájdalmasan érinti a gyarapítási keretek teljes hiánya, illetve mindazon eszközök hiánya, amelyek a színvonalas gyarapításhoz elengedhetetlenek.

Ha megvizsgáljuk a könyvtárak történetét, persze azt kell konstatálnunk, hogy állományuk gyarapodását korántsem mindig biztosította vásárlás. Sok könyvtár gyarapodott ajándékozással, a fenntartó intézmény munkatársai által produkált művekkel, ha ugyan nem hadisarcok és konfiskálások hozadékából. A kelet- és közép-európai könyvtárak jelentős hányada a jelenlegi szigorú pénzügyi korlátok miatt állományát szintén ajándékozás útján, vagy a „majdnem ajándékozás számába menő” nemzetközi cserén keresztül próbálja

meg – főként külföldi, ezen belül is elsősorban nyugati – művekkel gyarapítani.

Mihelyst a volt szocialista tábor országai szabadokká váltak, azaz mihelyst – mondhatjuk Németországban – leomlott a berlini fal, számos ajándékozási akció indult meg Nyugatról a nemzeti és nemzetközi alapítványok támogatásával. Gyűjteményfejlesztési szempontból ez – valljuk be – esetenként egyszerre volt „öröm és ürm”, amely hosszú távon kimondottan negatív hatású folyamattá válhatna:

- Az ajándékok ugyanis korántsem feleltek meg mindig a megcélzott intézmények gyűjteményi szükségleteinek, és az általuk előidézett gazdagodást bizonyos mértékben eliminálja, hogy a megküldött művek esetenként nem adekvátak a helybeli információs szükségletekkel, sőt tartalmuk olyan ballasztnak bizonyul, amelyet mégis fel kell dolgozni és raktározni. Az ilyesmi hosszú ideig zavarja az invenciózus gyűjtemények kialakításával kapcsolatos erőfeszítéseket, és ellentmond a könyvtári marketing elveinek is, amelyek között lényeges pontként szerepel a gyűjteményfejlesztés.
- Ha az ajándékok pénzügyi támogatásból vehetők meg, nemegyszer az a tény állt és áll útjában a megfelelő kiválasztásnak, hogy az egyes könyvtáraknak nem volt vagy ma sincs jól körülhatárolt gyűjteményfejlesztési politikájuk, és a gyarapítással foglalkozó szakembereik sem vértéződtek fel ilyen ismeretekkel és készségekkel. Ez arra vezethető vissza, hogy az olva-

* A Magyar Periodika Kör konferenciáján (Budapesti Kongresszusi Központ, 1997. április 26.), a Nemzetközi Könyvfesztivál programja keretében *From collection development to resource development* címen elhangzott előadás alapján.

sókat és használókat a könyvtáraknak sok helyütt az adott pártpolitika kívánalmai szerint kellett ellátniuk és nevelniük.

Az ajándékozásnak még egy további hatása van a könyvtárpolitikára: számításon kívül hagyja az együttműködés „parancsát”, a hálózati kooperációt, s inkább valamiféle raktárként kezeli a könyvtárakat. Ez a következő okokra vezethető vissza:

- az ajándékozók nem ismerik a megcélzott országok szakmai helyzetét, és az ottani könyvtárak egymáshoz való viszonyát;
- gyakran a könyvtárak mint információ-hozzáférési pontok lényegének ismerete sincs meg náluk, mivel sok ajándékozási program menedzselése adminisztrátorok, nem pedig szakemberek kezében összpontosul.

Átírtva a kényszeres gyarapítás másik forrására, a nemzetközi kiadványcserére: a kelet- és közép-európai országok könyvtárai az egész világgal tartottak és tartanak fenn ilyen irányú kapcsolatokat. A nyugati könyvtárak eleddig általában pozitív módon reagáltak a cserekére, s korántsem ragaszkodtak az általuk küldött dokumentumok azonos értékű dokumentumokkal való „térítéséhez”. Németországban a cserét a Német Tudományos Társaság könyvtári osztálya központilag szervezte, miközben a Külügyminisztérium nemzetközi kulturális kapcsolatok osztálya is támogatta ezt a „majdnem ajándékozás” akciót. Feltételezhető, hogy a kiadványcsere e formája néhány évig még működni fog, ám fokozatosan csökkenő mértékben és jelentőséggel. Hosszú távon ui. a gyarapítás e módja sem felel meg a vele járó esetlegességek miatt a gyűjteményszervezési politikának. Ezen túlmenően: felettébb költséges. Éppen ezért a csere csak azokban az esetekben marad fenn, ha valamely mű, amely az állomány szempontjából lényeges értéket képvisel, másként egyáltalán nem szerezhető be.

Összefoglalva az eddig elmondottakat: a „raktárra termelő” gyarapítás nem könyvtári cél. Az a korszerű kívánalmaknak megfelelő könyvtár, amelynek állománya meghatározott gyűjtőkör vonatkozásában igazi gyűjteménynek minősíthető, azaz kvadrál a minél maradéktalanabb hozzáférés és a szolgáltatás-központúság elvével.

Gyűjteményfejlesztés együttműködéssel

Gyűjteményfejlesztést ma már csak hálózati keretekben lehet elképzelni, más szóval: osztott gyarapításként és feldolgozásként. És mindezt azzal a bővítéssel, hogy valamely terület vagy szakterület ellátása érdekében a dokumentumokhoz és szol-

gáltásokhoz való kölcsönös hozzáférést is biztosítaniuk kell a kooperáló intézményeknek. Azaz a kooperáció minden tagjának – mutatis mutandis – egy-egy város, régió, egyetem, ország stb. ellátását illetően kell saját céljait a többi tagintézménnyel egyetértve megfogalmaznia.

Németországban az elmúlt években „Könyvtári rendszerek – a hagyományos koncepció akadályozza-e az innovációkat?” címen folyt szakmai vita. E vitában különös figyelmet keltett egy közgazdasági egyetemi hallgató levele, amelyben összeveti saját intézménye, a bambergi egyetemi könyvtár és a (kötelemszerű példányban részesülő) coburgi tartományi könyvtár minden értelmes szolgáltatását [1]. Felteszi a kérdést: ugyan miért jobb a tartományi könyvtár szolgáltatásai, mint az egyetemi könyvtáréi? Véleményében és értéktételezésében nem az a legérdekesebb, hogy a szakirodalomhoz való hozzáférésben elemzi a gyorsaságot és a hatékonyságot, hanem hogy értékeli a két intézményt az információs szolgáltatások felől is. (Eközben azért mindkét intézmény körülményes, sok kérésre „körmölését” megkívánó adminisztrációját is elmarasztalja.)

Az elmondottakból nyilvánvaló: a szóban forgó két könyvtár között nincs együttműködés. Az egyetemi könyvtár nem tud megfelelni a hallgatóság információs szükségleteinek, és alapvető szolgáltatásaiban is elmarasztható. Ez mindkét intézmény számára veszélyes lehet. Az egyetemi könyvtár esetében a politikai viták keresztútjába kerülés miatt, a tartományi könyvtár esetében pedig az esetleges pénzügyi megszorítások miatt.

Vannak – természetesen – egyre növekvő számmal pozitív példák is az „Eurégióból”. Az együttműködésben való gyűjteményfejlesztés úttörőjének Strasburg és Freiburg bizonyult. Ez utóbbi ráadásul – jó tizenöt évvel ezelőtt – az akkor divó könyvtárépítési koncepciót sem követte, noha bővületében szinte valamennyi illetékes meg volt győződve arról, hogy csak központi egyetemi könyvtárakra van szükség, a tanszéki és intézeti könyvtárakkal nem kell számolni, sőt: meg is lehet szüntetni őket.

Ezzel szemben a tudományos világ számára mindig nagyon fontosak voltak a tanszéki-intézeti könyvtárak, amelyekhez a professzorok és az oktatók azért ragaszkodtak, mivel bármikor elérhetőek voltak számukra kézikönyvtáraikkal egyetemen. Ezt az előnyt a központi könyvtárak mégoly magas szintű szolgáltatásaikkal és rendkívül hosszú nyitvatartási idejükkel (e tekintetben a bielefeldi egyetemi könyvtár jár az élen, minthogy naponta éjjel egy óráig kereshető fel) sem tudják kompenzálni.

Visszatérve a freiburgi példához, ott valahogy előre megsejtették, hogy az „igazi” megoldás egy decentralizált, mindenholhoz hozzáférhető rend-

szer lehet csak. Ez a rendszer aztán a régióból is hozzáférhetővé vált, s ezáltal az információs szolgáltatások bőséges választékát nyitotta meg a használók számára. Az OPAC-ban való keresés nyomán egyazon olvasójegyet lehet használni több intézményből való kölcsönzésre. Ez kettős újdonság. Egyfelől a könyvtárak együttesen teszik hozzáférhetővé gyűjteményeiket, és kooperációban való fejlesztésük révén szolgáltatásaikat mindig a használók igényeihez igazítják. Másfelől: a szolgáltatások határok nélkülivé válnak. A nemzeti országhatárokhöz való igazodás mindinkább elveszti jelentőségét. Az e jegyben működő könyvtárak nemzetközi kooperációban gyarapítják-fejlesztik információs forrásait, ami különösen lényeges lehet a kelet- és közép-európai régióban, ahol annyi ország szomszédos egymással [2].

Az információforrások fejlesztése, az információhoz való hozzáférés és a szellemi tulajdon

Ugyancsak a gyűjteményfejlesztési stratégia szempontjából hangsúlyozom az új médiumok és mindazon információforrások könyvtári meglétének fontosságát, amelyekből egyre több van.

Abban az időben, amikor az első digitalizált mű és/vagy szolgáltatás megjelent a könyvtárban, nagy vitát váltott ki a beszerzési ár és a térítés kérdésköre [3]. A legtöbb esetben, ha az olvasó elektronikus formátumot vett igénybe, fizetnie kellett, ha hagyományos, ingyen jutott hozzá. Az ilyen típusú politika manapság, amikor a hálózaton vagy az Interneten teljes szövegű hozzáférés lehetséges a legtávolabbi földrajzi helyeken is, teljes mértékben elavult [4]. Egy könyvtáros szerint „az Internet használatának növekedése a jövő filozófiája számára új paradigmák lehetőségét jelenti”. Chris Batt, egy jól ismert modern nagy-britanniai könyvtár igazgatója pedig azt mondta, hogy ő folyamatosan „szükségesnek érzi, hogy kutassuk a használati szokások mintáit, szegmentáljuk őket, több speciális szolgáltatást kínáljunk, vagy legalábbis győződjünk meg arról, hogy szolgáltatásaink piacképesek-e abban a közösségben, amelyben meghatározott csoportok igényeinek kielégítését szolgáljuk” [5].

Az e fejezetben eddig említett két témáról 1997 februárjában Berlinben az USIA (United States Information Agency = USA Információs Iroda) szervezett vitát neves szakértők és könyvtárosok részvételével. Ezen a vitán – korábbi dolgozatok mondanivalója mentén – a szellemi tulajdonról, illetve a kutatási eredményeknek egy tudományos közösségen belüli hozzáféréséről is intenzív véleménycseré alakult ki [6, 7, 8].

Valamennyi résztvevő problematikusnak ítélte a tudományos publikációk és a szerzői jog kérdését az elektronikus közzététel esetében, mivel ezáltal veszélybe kerül a könyvpiac, amelyen a szerző, a kiadó és a felhasználó közösség még körülhatárolhatónak és meghatározhatónak bizonyult. Ugyanakkor – főként a tudományos közösségek javára – „a tudományos munkák elektronikus módon való hozzáférhetővé tétele sok nyomtatással kapcsolatos problémát is megold” [9].

Ma azonban még a kiutkeresések ellenére [10, 11] sem lehet tudni, hogy a könyvtárak és a tudományos intézmények, illetve a kiadók vetélytársak lesznek-e a jövőben vagy együttműködő partnerek. Azt ugyancsak homály fedi, hogy mindennek milyen következményei lesznek a gyűjteményfejlesztésben, valamint az információforrásokhoz való hozzáférésben meghonosult és meghonosuló együttműködésre nézve.

Irodalom

- [1] Wirtschaftsinformatik, 38. köt. 3. sz. 1996. p. 335–339., 651.
- [2] BROPHY, P.: Networking in British Academic Libraries. = British Journal of Academic Librarianship, 8. köt. 1. sz. 1993. p. 49.
- [3] Financing and pricing of information services. = Information Management for Information Services, dbi materialen 121. Berlin, 1992. p. 91.
- [4] SEAMAN, D.: The electronic text an example of a digital library. Előadás a berlini Amerika-házban, 1996 májusában.
- [5] BATT, C.: The cutting edge 23. = Public Library Journal, 9. köt. 4. sz. 1994. p. 107.
- [6] GASAWAY, L. N.: Scholarly publication and copyright in a networked electronic publishing. = Library Trends, tavasz, 1995. p. 697.
- [7] HARRISON, T. M.–STEPHEN, T. D.: The electronic journal as the heart of the online scholarly community. = Library Trends, tavasz, 1995. p. 593.
- [8] PETERSON BISHOP, A.: Scholarly journals on the NET. A reader's assessment. = Library Trends, tavasz, 1995. p. 545.
- [9] Lásd [6] p. 679. és [7] p. 607.
- [10] CAMPBELL, J. D.: Intellectual property in a networked world: Balancing fair use and commercial interests. = Library Acquisition: Practice and Theory, 19. köt. 1995. p. 179.
- [11] DOWLIN, K. E.: Distribution in an electronic environment or will there be librarians as we know them in the Internet world? = Library Trends, tél, 1995. p. 408.

Beérkezett: 1997. VIII. 11-én.

Fordította: Bátonyi Viola